

Paul de Man¹: betekenisvorming deur blindheid en insig

Martie Muller & Hein Viljoen
Departement Afrikaans & Nederlands
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM

Abstract

Meaning production by means of blindness and insight

Meaning production can be brought about by misreading. In many instances rhetoric dissolves logic, and consequently many avenues for misunderstanding are opened up. These misreadings are a blindness which can actually point to an insight: a blindness in the text can become the reader's insight or the blindness or unawareness of one reader can be another's awareness. Meaning production is thus brought about by the apprehension of the blindness in the rhetorical nature of the literary character of language. This apprehension could also be regarded as blindness by a subsequent reader. In instances like these, expansion of the text takes place by "another insight". This process implies an active and exciting production of meaning which necessitates an actively-engaged reader. Meaning cannot be finally established in this endless cycle of blindness and insight.

*In this article meaning production as established by means of blindness and insight is demonstrated by the novel *Abjater wat so lag* by Wilma Stockenström.*

1. Inleiding

Betekenisvorming berus vir De Man op die retoriese aard van taal en in 'n ironiese insig wat deur blindheid na vore kom. Hy bied dus 'n interessante

1 Paul de Man (1291901983) is in België gebore en het sy opleiding in Europa gekry. Vir die grootste gedeelte van sy professionele loopbaan was hy verbonde aan Noord-Amerikaanse universiteite, en tot sy dood was hy professor by Yale. Hy het hoë agting geniet onder studente en ook onder sy kollegas, J. Hillis Miller, Geoffrey Hartman en Harold Bloom wat Yale gedurende die sewentigerjare 'n sentrum van die dekonstruksieteorie gemaak het. Die ontdekking wat in 1987 gemaak is dat De Man tydens die oorlog (1941) op die ouderdom van 22, 'n kollaborateur van 'n Nazi-tydskrif, *Je Saur*, in België was, en anti-Semitiese sentimente uitgespreek het, het die legitimiteit van sy opvattinge (wat hoë aansien geniet het) baie ondermyn (Culler, 1989:268).

manier aan waarvolgens die leser kan probeer sin maak uit die literêre aard van taal: *deur die raaklees van 'n blindheid binne die retoriese aard van die literêre.*

De Man (1971:109-141) beskryf hierdie proses as 'n betekenisvorming wat deur blindheid-en-insig plaasvind. Hierdie proses word geaktiveer omdat die leser noodwendig van die teks sal afwyk as gevolg van die *retoriese aard* van taal en ook as gevolg van die feit dat lees *immanent* is. Volgens De Man bevoordeel die literêre funksie die *retoriese* bo die grammatikale en logiese funksies van taal. Hy wys daarop dat die latente spanning tussen retoriek en grammatika aan die gang gesit word deur die leesaksie.

Omdat interpretasie nie presies dieselfde sal wees by verskillende lesers nie, kan een leser 'n “blindheid” in die ander leser se interpretasie raaklees – en dit kan juis daardie blindheid wees wat hy in die ander leser se interpretasie raaklees, wat hom tot insig lei. Op hierdie manier kan 'n foutiewe visie produktief na vore tree. Ook kan die oomblikke van blindheid verskillend gelokaliseer word binne die eerste en tweede lees van 'n teks: die eerste lees se oomblik van blindheid kan anders wees as die tweede lees s'n. Ook die teks kan areas van blindheid bevat wat deur die leser en kritikus sigbaar gemaak word. Hierdie “insig deur blindheid” kan plaasvind as gevolg van De Man se beskouing van die retoriese aard van taal.

2. Die rol van taal in betekenisvorming: die retoriese benadering

Sy retoriese ingesteldheid erf De Man van Nietzsche wat taal eerder figuurlik en retories as verwysend en verteenwoordigend beskou. Omdat taal essensieel retories is, (“it only intends to convey a *doxa* (opinion), not an *episteme* (truth) ...” (Nietzsche, 1922:300) sal alles wat deur taal werk, soos epistemologie en filosofie en letterkunde, retories wees. Vir Nietzsche en ook vir De Man “the trope is not a derived, marginal, or aberrant form of language but the linguistic paradigm par excellence” (De Man, 1979:105). Tropes are not something that can be added or subtracted from language at will; they are its truest nature (Nietzsche, 1922:300).

Die feit dat taal retories is, beteken dus nie bloot dat dit esteties en ornamenteel is nie; ook moet die retoriese funksie nie semanties verstaan word as 'n figuurlike betekenis wat uit 'n letterlike aanduiding spruit nie, maar dit is 'n modus wat taal as sodanig kenmerk. Die retoriese funksie is effekte wat 'n direkte representasie van die werklikheid voorkom. Figuurlikheid is dus inherent aan alle taal. Nie-letterlike uitdrukkings (*tropes*) laat die skrywer toe om een ding te sê en 'n ander te bedoel: in die *metafoor* word die letterlike betekenis van een woord nie met 'n

ander vergelyk nie, maar as identies aan die ander woord aangebied. In die metafoor “my love is a red, red rose” word dus “roos” gesê, maar “geliefde” bedoel; in *metonimie* word die een woord in die plek van ’n ander aangebied waarmee dit deur ervaring geassosieer geraak het. Die “kroon” kan byvoorbeeld in die plek van “koning” gebruik word. In hierdie geval word “kroon” gesê, maar “koning” bedoel.

Retoriek is vir De Man die huiwering tussen letterlike en figuurlike betekenis. In hierdie opsig beskryf De Man (1975:29) dit selfs as ’n “teks”:

Rhetoric is a *text* in that it allows for two incompatible, mutually self-destructive points of view and therefore puts an insurmountable obstacle in the way of any reading or understanding.

Hierdie benadering van De Man tot retoriek hou die implikasie in dat betekenisvorming vir De Man nie epistemologies stabiel kan plaasvind nie, omdat die retoriek binne taal ’n aktiewe negatiewe verhouding met logika het. Logiese betekenisvorming word egter ook verder ontwig omdat taal ’n retoriese én ’n referensiële én ’n grammatiese pool het – ’n gegewe wat gesamentlik ontwigterend op mekaar inwerk. De Man verduidelik die retoriese en referensiële pole met behulp van die taalhandelingssteorie.

De Man (1979:131) bring “constative language” in ooreenstemming met retoriese oorreding (“persuasion”) en referensialiteit, en “performative language” met retoriese figuurlikheid. Taal kan dus retories en referensieel wees. Later bring De Man (1979:269) die grammatikale dimensie ook by: “There can be no text without grammar: the logic of grammar generates texts only in the absence of referential meaning ...”

Grammatika verplaas egter nie retoriek nie, maar skep juis die moontlikheid van figuurlikheid deur die referensieel-retoriese polariteit te onderbreek. Leitch (1983:48) wys daarop dat De Man se byvoeging van grammatika by die teorie van retoriek belangrik is omdat dit ’n veranderde konsepsie van die teken teweegbring. Alle tekens bestaan op hierdie wyse uit grammatikale, retoriese en referensiële strata. En omdat elke stratum sy eie verdelings bevat, is die stabiliteit en eenheid van die teken meer as ooit opgehef, en word die innerlike balans van die model op verskillende maniere omvergegooi. Sodoende tree die byvoeging van grammatika as ’n desentraliserende krag op. Des te meer sal die literêre funksie desentraliserend optree, want dit bevoordeel die retoriese bo die grammatikale en logiese funksies.

3. Literêre betekenisvorming: die rol van die linguistiese en retoriese funksie

De Man se uitsprake oor literêre teorie en letterkunde is ook op hierdie retorisiteit gebaseer. Literêre teorie het vir De Man (1988a:158) op sy eie voete begin staan toe literêre tekste nie meer op nie-linguistiese oorwegings, dit is historiese en estetiese oorwegings, gebaseer is nie, en toe linguistiese terminologie in die metaal oor literatuur posgevat het. De Man kwalifiseer “linguistiese terminologie” as ’n terminologie wat referensialiteit as ’n funksie van taal beskou, en nie noodwendig as ’n intuïsie nie. Intuïsie impliseer persepsie, bewussyn en ondervinding wat ingesluit is in ’n wêreld van logika en begrip. In hierdie wêreld beklee die estetiese ’n prominente plek. Linguistiese terminologie is ’n terminologie wat nie esteties is nie.

Letterkunde is vir De Man primêr nie esteties of mimeties nie, maar retories (linguisties). Literariteit word dikwels verkeerd verstaan asof dit ’n ander woord vir estetiese respons is. Ook is literêre “effek” vir De Man (1988a:159) eerder ’n retoriese as ’n estetiese funksie van taal, byvoorbeeld ’n herkenbare stylfiguur (paranomasia) wat op die vlak van die betekenaar werk. Die saamval van klank en betekenis is bloot ’n effek van taal en funksioneer nie verwysend nie. Letterkunde sluit vir De Man (1988a:160) eerder die ontruiming as die bevestiging van estetiese kategorieë in. Dit het tot gevolg dat die noodsaak van ’n nie-perseptuele, linguistiese moment ook in die skilderkuns en musiek herken moet word. Ons moet dus leer om prente te “lees” in plaas van om betekenis te “verbeel”.

Die leser speel ’n belangrike rol in De Man se benadering tot literêre betekenisvorming.

3.1 Betekenisvorming deur die leesaksie

Betekenisvorming vind deur die leesaksie plaas en De Man se idees oor retorisiteit en mislees, die oplos van logika deur retoriek, sy beskouing van die literêre teks as self-dekonstruktief en van literêre kritiek as allegories, spruit voort uit sy ingesteldheid op lees.

Eerstens sê De Man (1971:107), moet die literêre teks gelêes word. Hierdie leeshandeling is ’n begripsdaad wat nooit waargeneem, voorgeskryf of ondersoek kan word nie; dit is nie ’n waarneembare gebeurtenis wat ’n positiewe bestaansvorm kan aanneem, hetsy as ’n natuurfeit of as ’n bewussynsdaad nie. Die leesaksie vra om ’n begrip wat noodwendig immanent moet bly omdat verstaanbaarheid volgens eie terme plaasvind. Volgens De Man (1971:107) is hierdie area van immanensie noodwendig deel van alle kritiese diskoers.

3.1.1 Logika opgelos deur retoriek

Die latente spanning tussen retoriek en grammatika word aan die gang gesit deur die leesaksie, die proses wat deelneem aan sowel retoriek as grammatika. De Man (1988b:392) illustreer die spanning tussen grammatika en retoriek met die volgende voorbeeld: die oënskynlike simbiose tussen 'n grammatikale en retoriese struktuur word in die sogenaamde “retoriese vraag” gevind. As Archie Bunker se vrou hom vra of hy sy rolbalkoene se vetters bo of onder vasgemaak wil hê, antwoord hy met die vraag: “Wat is die verskil?” Ewe geduldig verduidelik sy vrou aan hom die verskil, maar dit wek slegs sy misnoeë op. Sy vraag het nie werklik vir die verskil gevra nie, maar hy het eintlik bedoel: Ek gee nie 'n duiwel om wat die verskil is nie. Dieselfde grammatikale patroon bied dus twee betekenisse wat onderling uitsluitend is: die letterlike betekenis vra vir 'n konsep (verskil) en die bestaan daarvan word weer deur die figuurlike betekenis ontken. *Retoriek los logika dus op en open duiselingwekkende moontlikhede van referensiële afwykings.*

Die grammatikale dekodering van 'n teks laat 'n oorblyfsel van onbepaaldheid agter wat deur grammatikale middele opgelos moet word, maar dit kan nie. Daar is probeer om retoriese figure deur grammatikale kodes te verplaas met die idee om betekenis te bemeester. Geen grammatikale dekodering, hoë verfynd ook al, kan egter die bepalende figuurlike dimensies van 'n teks bereik nie, want daar is grammatikale elemente waarvan die semantiese funksie nie grammaties definieerbaar is nie.

De Man (1988a:164) wys daarop dat omdat retoriek 'n aktiewe negatiewe verhouding met grammatika en logika het, dit nie 'n epistemologies-stabiele konstruksie kan wees nie. Omdat die retoriese of tropologiese dimensie van taal 'n groter rol in die letterkunde as in ander verbale manifestasies speel, kan betekenisvorming nie epistemologies-stabiel plaasvind nie. En omdat grammatika sowel as beelding 'n integrale deel van lees is, is ook lees 'n negatiewe proses waarin die grammatikale kognisie ten alle tye deur sy retoriese verplasing tot niet gemaak word. Betekenisvorming vind binne die “aporia” van onbeslistheid of onsekerheid plaas.

Kritiek sou teen De Man uitgespreek kon word omdat 'n onbepaalde vrye spel van betekenisse op hierdie wyse kan plaasvind. Lentricchia (1980:185) het dan ook sy kritiek so verwoord:

The shift from cognitive terms ('wrong', 'valid') to ethical and practical language ('good', 'interesting') is entirely consistent with the drift of American post-post-structuralism (freedom, joy, affirmation, the erotic pleasure of the text) and especially harmonious with de Man's Nietzschean bias.

Dit is egter nie met De Man die geval soos byvoorbeeld met Hartman (1980:274) wat 'n voorstander van onbepaalde vrye spel is nie, en wat sê "... for nothing is really broken, but rather freed for contemplation, analysis, and play". In De Man se geval is daar altyd die "logiese" spanning tussen die twee betekenis van taal, die "letterlike" en "figuurlike" betekenis, wat mekaar moet ophef. Dit wil dus voorkom of die "aporia" van onbeslistheid of onsekerheid nie 'n algehele "oplossing" van betekenis is wat voortsweef in 'n vrye spel nie. De Man (1979:12) skryf:

The two readings have to engage each other in direct confrontation, since the one reading is precisely the error denounced by the other and has to be undone by it. ... none can exist in the other's absence.

Tog, nadat retoriek logika opgehef het, wat vind dan plaas? Dan het ons tog die duiselingwekkende moontlikhede van referensiële afwyking waarvan hierbo gepraat is. Norris (1985) sowel as Goodheart (1984) beklemtoon dit dat De Man se "cognitive rigor" sy dekonstruktiewe speelsheid in toom hou.

De Man's overriding drive to demystify language goes along with his adherence to the protocols of logical argument, no matter how strange or paradoxical their upshot (Norris, 1985:77).

Deconstructive playfulness is strongly modified by the ascetic strain that determines its cognitive rigor (Goodheart, 1984:172).

Dit lyk vir my of De Man van logiese argumentasie gebruik maak om by sy dekonstruksie uit te kom, en as die retoriese die logiese opgehef het, kan dit nie meer 'n epistemologies-stabiele konstruksie wees nie. Dan kan logiese argumentasie nie meer 'n rol speel nie. En op hierdie wyse kom ons uit by die slimheid in De Man se teorie. Juis omdat logiese argumentasie nie 'n rol kan speel nie, word lees 'n onmoontlike taak, en sal talle mislesings² gemaak word! Betekenisvorming vind hier deur blindheid plaas.

3.1.2 Blindheid en insig

Kritiese lees of interpretasie is vir De Man (1971:109) problematies omdat dit immanent is. Hiermee bedoel De Man dat die teks binne die leser se subjektiwiteit gevorm word. Omdat die teks nie 'n positiewe bestaansvorm het

2 Waar mislesings vir De Man 'n noodwendige gevolg is van die oplossing van logika deur retoriek, is dit by Bloom 'n bewuste aksie: die sterk digter verander die tradisie deur dit doelbewus "mis te lees" – 'n proses waardeur hy dan uit die poëtiese invloed van die voorganger kan losbreek. "Poetic strength comes only from a triumphant wrestling with the greatest of the dead, and from an even more triumphant solipsism" (Bloom, 1975:9).

nie, kan interpretasie nie “beskrywing” wees nie. Die enigste akkurate vorm van interpretasie sou wees as die kritikus die werk dupliseer. Interpretasie kan egter ook nie ’n blote duplisering wees nie, want die werk kan nie sonder die inmenging van ’n ander taal verstaan word nie. En boonop is die taal én die literêre teks retories! Lees is dus ’n onmoontlike taak. Eintlik is die teks “onleesbaar”.

Die kritikus sal dus noodwendig van die teks afwyk. En, beweer De Man (1971:109), die kritikus sê nie slegs iets wat die werk nie sê nie – hy sê selfs iets wat hy self nie bedoel om te sê nie. Wat die kritikus sê, het dus nie noodwendig immanente verbintenis met die werk nie; dit kan ’n arbitrêre byvoeging of vermindering wees, of die verskil tussen sy bewering en sy betekenis kan ’n fout wees. De Man (1971:109) wys daarop dat as die werk herhaaldelik gebruik word om te toon waar en hoe die kritikus daarvan afwyk, jou begrip van die werk gemodifiseer kan word, en die foutiewe visie sou selfs produktief na vore kon tree. In die blindheid kan juis ’n belangrike betekenis opgesluit wees! De Man (1971:110) wys hierdie teenstrydigheid uit as “die blindheid van die bewering teenoor die insig van die betekenis”. In die literatuurgeskiedenis kan kritici ook “blinde” bewerings maak onder die invloed van ’n ander kritikus.

De Man (1971:113-133) wys Derrida se blindheid in sy dekonstruksie van Rousseau se teorie van representasie uit deur daarop te wys dat Rousseau se teorie van representasie nie op betekenis as “teenwoordigheid” en oorfloed gerig is, soos Derrida aanvaar dit in Rousseau se geval moet wees nie, maar op betekenis as “leegte”. Musiek is vir Rousseau ’n blote struktuur omdat dit “hol” is in sy kern, omdat dit die ontkenning van alle teenwoordigheid “beteken”. Die strukturele eienskappe van taal is vir Rousseau dieselfde as dié wat aan musiek toegeskryf word. Omdat Derrida Rousseau “mislees”, interpreteer hy Rousseau se benadering as ’n oomblik van blindheid waarin Rousseau die teenoorgestelde sê van wat hy bedoel om te sê. De Man (1971:139) meen egter dat Rousseau se teks geen blinde kolle het nie omdat dit te alle tye rekenskap gee van sy eie retoriese modus. Wat Derrida as blindheid beskou, is eintlik bloot ’n transposisie van die letterlike na die figuurlike diskoersvlak. Derrida se blindheid is hier De Man se insig!

Die kritiese lees van Derrida se kritiese lees van Rousseau toon blindheid as ’n noodwendige korrelaat van die retoriese aard van literêre taal. Volgens De Man (1971:141) kan die oomblik van blindheid verskillend gelokaliseer word binne die struktuur van die sisteem “teks-leser-kritikus”: die eerste leser se oomblik van blindheid kan anders wees as die kritikus (as tweede leser) s’n. Ook kan (soos in die voorbeelde deur De Man aangebied) kritiese tekste wat blind is, die blindheid deur ’n kritiese lees van die kritiese teks probeer dekonstrueer. Ook kan die teks

areas van blindheid bevat wat dan deur die leser en kritikus sigbaar gemaak word.

Blindheid kan dus binne die teks self bestaan – ’n blindheid wat dan binne die insig van die leser ontdek word, of die blindheid kan deur ’n tweede leser by die eerste leser raakgelees word. Betekenisvorming lê dus in die “raaklees” van die blindheid binne die retoriek. Daardie “raaklees” kan egter weer, omdat daar steeds binne retoriek beweeg word, as ’n “blindheid” deur die volgende leser “raakgelees” word. Betekenis kan volgens De Man se benadering dus nie finaal vasgestel word nie, omdat die daad waarmee betekenis beheer moet word, self nie in beheer kan wees nie.

Die “blindheid” is vir De Man nie ’n negatiewe aspek van die literêre funksie van taal nie, want tekste of kritiese tekste kan juis as gevolg van die blindheid literêr genoem word, en nie ten spyte daarvan nie. Omdat ’n sekere graad van blindheid juis weens ’n moontlikheid van ’n fout deel vorm van literatuur, word die onderlinge afhanklikheid van interpretasie en teks hierdeur bevestig.

4. Kritiese betragting

Heelwat kritiek is al teen de Man uitgespreek oor die feit dat hy ahistories en politiek-onverskillig is.³ Leitch (1992:50) kritiseer sowel De Man se betrokkenheid met retoriese analise as sy weiering van eties-politiese valorisasie omdat dit ’n sekere soort formalistiese poststrukuralisme kenmerk. Wat Leitch die meeste pla oor hierdie manier van teoretisering is die beskouing dat retoriese analise enigiets anders kan en moet voorafgaan. Hy bevraagteken die idee dat die benadering van die kritikus beperk word tot die grammaties-retoriese, veral omdat dit op die twyfelagtige hiërgargiese onderbou-bobou-model berus waar taal die “basis” van etiek, politiek en epistemologie is.

Vir Leitch laat taal gelyktydig grammatikale, figuurlike, epistemologiese en eties-politiese kragte en effekte los, en daar is geen manier om prioriteit aan een van hulle te verleen nie. Om grammatika en retoriek voor epistemologie, etiek en politiek te plaas, is om ’n voorkeur as ’n waarheid te poneer, en hierdie metafisiese voorkeur plaas onwerklike grense tussen taal, kennis en mag – met die resultaat dat kritiese ondersoek permanent besig bly met tekstuele eksegeese en op die grens van kulturele analise en kritiek stol.

3 Die volgende kritici het De Man vanuit ’n Marxistiese perspektief gekritiseer: Frank Lentricchia, Michael Ryan, G.C. Spivak en J. Natoli (kyk Lentricchia, 1980 en Spivak, 1981). S. Gearheart (1983) vergelyk De Man ongunstig met Derrida, met die beswaar dat De Man voortdurend tekstuele literariteit bo historiese analise bevoordeel.

Leitch het nie gelyk as hy sê dat “retoriese analise (in De Man se benadering) enigtiets anders kan en moet voorafgaan” nie, en ook word die kritikus in De Man se teorie nie “beperk” tot die grammaties-retoriese funksie nie. Die politieke en etiese funksie is alreeds by die retoriese analise ingesluit. Betekenisvorming vind nie plaas in die sosiale en politieke dimensies as ’n optrede “agter” taal nie, maar as *deel* van ’n spel van tekens – betekenisvorming word juis in taal ingesluit deur ’n spel van blindheid en insig. Dit is die intertekstualiteit vanuit sosiale, politieke en ekonomiese tekens wat betekenisvorming enigtiens moontlik maak. De Man se teorie van blindheid en insig is byvoorbeeld ’n uitstekende metode om mags-diskoerse mee raak te lees!

Na my mening het Leitch ook nie gelyk as hy beweer dat daar geen manier is om prioriteit aan een van die vier kragte te verleen nie. De Man het deur middel van goed-deurdagte kritiek getoon hoe retoriek logika oplos en hoe dekonstruktiewe betekenisvorming vervolgens kan plaasvind. Ek onderskryf Norris (1985:9) se beklemtoning van De Man se rigoristiese anti-filosofiese benadering: “De Man remains the most rigorous of anti-philosophers, undermining the truth-claims of epistemology only by way of an exhaustively thought-out rhetorical critique.”

Dit is dus nie ’n kwessie van prioriteite wat verleen word nie, maar deur middel van goed-deurdagte retoriese kritiek word die grammatiese en epistemologiese dimensies deur die retoriese dimensies opgelos. Die eties-politiese is alreeds by De Man se betekenisvorming ingesluit omdat die teks ’n intertekstuele gebeurtenis is waarby die tekstualiteit van die wêreld ook ingesluit is. Die etiese dimensie is in alle betekenisvormingsprosesse teenwoordig omdat waardes die mens se interpretasies kleur.

Die kritiek wat teen De Man uitgespreek is dat hy a-histories en politiek-onverskillig is, neem die feit dat die werklikheid nooit onbemiddeld is nie, nie voldoende in aanmerking nie. Degenaar (1990:8-9) het die belangrikheid daarvan beklemtoon dat die verstaansproses nooit ’n onskuldige aangeleentheid is nie. Die verstaanproses is nooit “onmiddellik” nie, maar “middellik”. Hiervolgens is betekenis ’n funksie van differensiasies wat sosiale en historiese dimensies het. Die sosiale, politieke en ekonomiese is medebepalend vir sowel die skepping as die verstaan van tekste. Hierdie werklikheid word gemedieer deur taal “... en taal as proses van differensiasie is nooit natuurlik, neutraal, direk, homogeen of onproblematies nie, maar word altyd bepaal deur kultuur, konteks, spore, diskoerse, magsverhoudings, en geskiedenis” (Degenaar, 1990:9).

Literêre betekenisvorming deur blindheid en insig sal dus plaasvind deur die ontsluiting van die teks in die rigting van die sosiale, geskiedkundige en politieke dimensies waarin dit figureer. Literêre betekenisvorming vind egter nie net binne hierdie ontsluiting plaas nie. Die feit dat blindhede raakgelees kan word, beteken

dat 'n kritiese ingesteldheid by hierdie ontsluiting ingesluit is, en daardeur kan die hegemonie van 'n bepaalde diskoers raakgelees word, omdat mag altyd alreeds werksaam is in diskoerse. Die kritiek wat teen De Man uitgespreek is dat hy voortdurend tekstuele literariteit bevoordeel, word dus weêrlê deur die feit dat sy teorie ook 'n kritiese hermeneutiek insluit waarvolgens die belange blootgelê word wat onderliggend is aan interpretasies.

In die teks wat vervolgens bespreek gaan word, sal getoon word hoe betekenisvorming plaasvind deur insig in die blindhede van die teks.

5. *Abjater wat so lag* (1991)⁴ – Wilma Stockenström

5.1 Logika opgelos deur retoriek: omgekeerde waarhede

In hierdie teks word logika deur retoriek opgelos en talle moontlikhede van mislees word geopen. Die onderskeid wat normaalweg tussen lewe en dood gemaak word, word in hierdie roman opgehef. Eerstens word die kerkhof as 'n plek vol "lewe" gesien. Geeste, woedende soekers, sweef tussen die groot denne in die kerkhof rond (10), soos die spook wat vir sy eie dooie vrou by haar graf gaan kuier (9); daar groei rankrosies en "sweet peas" en narsings, baie gras, donker mos en paddastoele (12). Vir die verteller "lewe" spoke (57). Ook meneer Wiid sê: "... die dooies lewe intenser as ons. Onthou" (57).

Die *waarheid* word in die begraafplaas opgehef: "In hierdie blink sonlig is alle onwaarheid waar en die waarheid 'n boel leuens" (38). Die logiese betekenis van die sipresse word opgehef as hulle die betekenis aanneem van vreugde én verdoemenis. In die twee betekenis wat onderling uitsluitend is, los retoriek logika op. Die letterlike betekenis vra vir 'n konsep, en die figuurlike betekenis ontken daardie letterlike betekenis deur 'n dubbele opheffing. Ook die teksverse op die grafstene praat van vergifnis én wraak; rus én ewige lewe (38). Die verteller voel meer tuis hier "want hier word die waarheid opgehef" (40). Selfs *tyd* word opgehef: "... waar geeste dwaal ... is dit altyd en bly dit altyd teenswoordige tyd ... niks hou ooit op nie, en niks het 'n begin of einde nie. Ons weet net van voortsetting" (57). Die verlede wat die "lewe" was, is vir haar dood, en die toekoms wat die "dood" is, is vir haar lewe: "... ek het daardie landskap heeltemal vergeet. Hy bestaan nie meer nie. Daar was nooit 'n verlede nie. Ek werk met die dood. Die dood is hier. En vorentoe is hy ook" (81).

Omdat Abjater leef, maar soos 'n dooie leef, besef sy: "... ek het die regte dood leer ken. Hy sit ook in die lewendes, weet ek nou ..." (114). Daarom dink sy dat

4 Bladsynommers wat na hierdie teks verwys, sal tussen hakies aangedui word.

Rienie al 'n weduwee was, lank voordat Abjater hom doodgelag het (120). Omdat die lewe en dood nie meer twee pole is nie, maar in mekaar “ingeskuif” het, word die opposisie lewe/dood hiermee opgehef. “Lewe” begin die betekenis van “dood” aanneem.

As gevolg van hierdie opheffing van die opposisie lewe/dood, is die belangrike vir die verteller die punt waar die lewe en die dood by mekaar uitkom, daar waar die een in die ander oorgaan. Dit is die “laaste wegglip”, die “onopvallende oorgange” wat haar bybly, die vonk wat sy sien uitdoof (95).

Hou nou op bid, dominee, wil ek sê ... En jy, suster, gee pad met jou spuitmaald en jou aangeleerde besorgdheid. Daar's belangriker sake as asemhaal. Dis die oomblik van gewyde toetrede nou. Kyk! Die engel kom ... en wanneer die engel hom stiptelik opraap, het ek goedkeurend geknik (95-96).

Vir haar is die einde 'n “aanpas van ongebluste lewensverlange by 'n vol-dongenheid” (82); hierdie aanpas is vir haar 'n “rym”, die punt waar die lewe en die dood met mekaar rym. Dit is dan ook die rede waarom Abjater se twee bejaarde ouers in salige afwagting op die stoep kon sit. Hulle is ingestem op die “twee kante van die mens se bestaan, dié een waarin hulle hulle nog bevind, en die ander een wat onwrikbaar aan die kom was” (116).

Die sterwensoomblik word vir die verteller 'n huweliksvoltrekking tussen lewe en dood waarvan die hartstog tussen man en vrou bloot 'n “bespotlike namaaksel” is (65). By Ben se dood meen sy hy besef dat hy haar nou “met 'n volkome suiwer liefde sal kan bevrug en dat ek stil sal wag en my nie sal verset nie” (93). Bettie beny haar “wat met die dood getrou het” (121). Sy weet ook as sy sterf, sal sy “omhels voel” en haar mond sal oopval “kompleet of ek ja sê” (126).

Die gewone lewe-dood-logika word hier dus opgehef as die een in die ander oorgaan. Die letterlike betekenis van lewe en dood word verander as die dood die betekenis van lewe, en lewe die betekenis van dood begin aanneem. Die retoriese betekenis het hier dus oorgeneem, want die woorde sê iets anders as hul letterlike betekenis.

Hierdie retoriese hantering van die lewe-dood-logika bied aan ons 'n *omgekeerde waarheid*: vervulling lê in die dood, in die huwelik met die dood. Die gewone huwelik (wat gewoonlik as die groot vervulling gesien word) kan soos 'n vinknes afwaai en die kuikentjies kan uitval (27) – eers in die huwelik met die dood lê vervulling. Hierdie omgekeerde waarheid is 'n aanduiding van die “modus” van die teks. Daar word ook ander omgekeerde waarhede aangebied, soos die omgekeerde waarhede van die ou vrou en ant Sara.

Dit wat die verteller as waarhede oor die ou vrou en ant Sara ervaar het, word later omgekeer. Sy het die ou vrou as stil en diepsinnig ervaar, as een “wie se oë so diep van opgegaarde gedagtes sit dat sy nie die vermoë gehad het om uit te praat nie” (14). Ant Sara, weer, het vir haar oppervlakkig voorgekom: sy het “ten bate van liefdadigheid louter leuens vertel, dit was oëverblindery” (13). Op haar doodsbed het die ou vrou egter haar waardigheid verloor (63), terwyl ant Sara se voorspellings waar geword het. Die waarhede oor die ou vrou en ant Sara is dus omgekeer: ant Sara was eintlik die diepsinnige een en die ou vrou die oppervlakkige een.

Hierdie omkering van waarhede is ’n aanduiding van die blindheid-insig-modus van die teks: die een leser verkry insig deur die ander leser se blindheid om die omkerings in die teks raak te lees.

5.2 Insig in die “blindhede” van die leser

’n Voorbeeld hiervan is die kritiek wat uitgespreek is deur la van Zyl (1991:11) omdat sy blind was vir die omkerings in die teks. Sy het kritiek teen die karakterisering omdat dit bots met die woordgebruik en die wyse waarop oor dinge gedink word. Hierdie kritiek is die gevolg van ’n blindheid vir die omkerings in die teks. Van Zyl het die verteller se karakter as dié van ’n eenvoudige meisie gelees. Een van die omgekeerde waarhede in die teks is dat die eenvoudige meisie nie eenvoudig is nie. Sy is ’n soort “wat eksamens gedop het, wat dom was en nie uitgeblik het nie” (112). Haar eie direkte ervaring met lewe en dood word gestel teenoor die wysheid wat uit boeke bekom word. “Ek werk met die lewe en die dood self en hulle is meer as die woorde op die bladsye van die dik boeke ...” (80). Boeke is vir haar grafte (58). Die normale opposisies dom/slim, ongeleerdheid/boekgeleerdheid se waarhede word omgekeer. Boekgeleerdheid tel hier nie, maar slegs die direkte ervaring met die dood, want op daardie punt van oorgang lê kennis en waarheid. Haar kennis was die kennis van “liggaam en gees” (24). Die meisie wat nie boekgeleerd is nie is dus nie eenvoudig nie. Net soos die waarheid uit die waarsegster se mond gekom het, kan dit uit die eenvoudige verteller se mond kom. Waarheid is nie meer waarheid nie en eenvoud is nie meer eenvoud nie. Die woorde het hul letterlike betekenis verloor en die retoriese betekenis het oorgeneem. Insig kom na vore as ’n blindheid vir hierdie retoriese betekenis herken kan word. Maar daar bestaan ook ’n blindheid in die teks self.

5.3 Insig in die “blindheid” van die teks

Hierdie teks bevat ’n belangrike “blindheid” wat deur die leser se insig raakgelees moet word. Hierdie blindheid is *Abjater*. Omdat dit ook die titel van die boek is, sal dit waarskynlik veel met die modus van die boek te doen hê.

Hierdie “modus” is hierbo onderskei as “omgekeerde waarhede”. Die woord “Abjater” bevat in sigself ’n omgekeerde waarheid. ’n Omgekeerde waarheid kan natuurlik nie in een letterlike betekenis van ’n woord bestaan nie. Dit kan wel in die retoriese betekenis gevind word.

Volgens die WAT en HAT beteken “Abjater”: niksbeduidende persoon; lawwe vent; snuiter; vabond. In die Bybelse konteks beteken “Abjater” weer “betekenisvolle persoon”. In die Hebreeuse vertaling beteken “Abjatar” “bron van oorvloed”. (“Ab” beteken “vader” of “bron” en “jatar” (jtr) beteken “oorvloed”.) Die Bybelse Abjatar was ’n priester. Abjatar dui in Bybelse konteks dus op “betekenisvolheid”.

In die konteks van die romanteks lyk dit of hier na die betekenis van *niksbeduidende persoon* verwys word, maar dit is ’n blindheid in die teks. Daar is twee retoriese betekenisne in “Abjater” wat deur die verloop van die verhaal omgekeerde waarhede word: dit is die betekenisne van “niksbeduidende persoon” en “betekenisvolle persoon”. Hierdie twee retoriese betekenisne van “Abjater” gaan onderskeidelik vanaf een Abjater in die ander oor, want hier is twee Abjaters in hierdie teks. Die verteller is Abjater en Abjater is Abjater. Die oorgang tussen hierdie twee Abjaters is ’n oorgang tussen hul menswaardigheidsprosesse: die verteller beweeg van niksbeduidendheid na betekenisvolheid, en Abjater beweeg vanaf betekenisvolheid na niksbeduidendheid.

Aanvanklik voel die verteller ’n baie onmenswaardige persoon, betekenisloos, niksbeduidend. Selfs haar werkgeefster se vriendinne skinder nie oor haar nie, alhoewel hulle oor hul “meide” kla (8). Sy wou haar selfs met die geeste vereenselwig omdat die lewendes haar nie “as mens” beskou nie, “omdat ek van die omgang met mense net afstomping geken het” (11). Onder die lewendes het sy net ’n “tussen-in plek” geken, ’n arm witmeisie tussen die bevoorregtes en die “meide” (16). Haar groei na menswaardigheid het begin met *Abjater se lag*. As Abjater lag, het sy “ingesluit gevoel in die omvattendheid van sy lag”, “verborge en uitverkore”, “onbevrees en vol moed” (17). Net soos die stofkolom as gevolg van die vee van die besem vir haar soos ’n kolom wemelende goud gevoel het wat haar beskerm het, was Abjater se gelag vir haar ’n lig, “’n suil van geluksalig geborge voel” (20). Toe sy die siek meneer Wiid opgepas het, het sy begin voel na ’n “vroumens met betekenis. Ek het die huishouding beteken. Ek het die besluite beteken. Alles was my verantwoordelikheid” (23). En hoe nader hy aan die dood gekom het, hoe meer betekenis het sy self gekry, hoe nodiger was sy vir hom (31), en hoe meer groei sy uit haar verlede uit: “Die verlede het niks geword” (34). Na meneer Wiid se dood gaan sy verder vooruit as sy as erfgenaam ook grondbesitter word (77). Sy was nou nie meer huisbediende nie, maar sterwensbegeleier en grondbesitter. Sy voel nou “belangriker as die dokter wat probeer genees en die suster, sy hulp” (94). En toe die gesiene Erwees haar

laat kom, voel sy trots op haar goeie naam, op die feit dat hulle “haar” gevra het (97). Sy was nou nie meer Abjater, ’n niksbeduidende persoon nie, maar iemand met ’n “goeie naam”: Abjater, die betekenisvolle persoon.

Die omgekeerde proses is by Abjater waar te neem. Abjater wat ’n gesiene man en altyd vrolik was, met ’n gelag wat almal binnegehoor het, was nadat hy in Oos-Afrika gewond is, nooit weer dieselfde nie (99). Hy het al hoe meer in homself begin keer en ophou praat en lag en later het hy net bly lê (101). Met sy lag kon hy altyd alles oorwin, maar iets moes gebeur het wat hom die mag van die onoorwinlike (die dood) laat leer ken het. En hy het waarskynlik ook langsaam tot die besef gekom dat hy eintlik “niksbeduidend” is, “... dat alles maar net so goed en net so doeltreffend en net so opgewek verrig word sonder sy toesig, en dat hy nie die spil was waarom alles gedraai het nie” (107).

Vanaf Abjater, die betekenisvolle persoon het hy verander na Abjater, die niksbeduidende persoon.

Die finale oorgang van haar Abjater na sy Abjater en van sy Abjater na haar Abjater vind plaas as sy die “niks” in hom herken (115). Dit is skrikwekkend, want dit is die “regte dood” wat in die lewende sit. By hierdie skrikwekkende herkenning begin sy sing en hy begin lag. Hy lag vir haar gesingery wat soos ’n donkie klink. Dit is dus ’n verwerpende lag en nie meer ’n lag wat haar insluit nie. Sy is nie meer deel van hom, van Abjater, van niksbeduidendheid nie. Die dood het sy lag oorwin, en sy wag op vervulling, op haar bruidegom, die dood.

Die lewe-dood-opposisie word ook binne die *lag* gedekonstrueer. Aanvanklik het Abjater se lag ’n “lewegewende effek” gehad. Dit was ’n “aansteeklike lag van geluk”, van “geluksaligheid” (124), maar teen die einde word die lag aan die dood gekoppel as hy “laggend sterf” of “sterwend lag”. Daarom wag die verteller teen die einde op die volgende manier op haar dood:

Ek wag op ’n gelag, ek weet hoe hy sal klink en ek sal my omhels voel en my mond sal oopval, dink ekke, my mond sal oopgaan kompleet of ek ja sê, en so sal ek my deel vind (126).

Die retoriese betekenis wat in “Abjater” opgesluit lê, is ’n omgekeerde waarheid: die dood is eintlik lewe en die lewe dood. Die mens se geluk en betekenisvolheid lê eintlik in die lewe van die dood hiernamaals. Maar is dit ’n ómgekeerde waarheid? Hierdie “insig” kan weer deur ’n ander leser as ’n blindheid uitgewys word. Betekenisvorming kan nie epistemologies-stabiel plaasvind nie.

5.4 Slot

De Man se betekenisvorming deur blindheid en insig is 'n vonds. Sonder sy teorie sal ons insig in hierdie teks nie tot hierdie mate kon plaasvind nie. Dit is 'n benadering wat sekerlik op enige teks toegepas kan word en die aard daarvan is sodanig dat dit tot insig lei waarby nie normaalweg uitgekom word nie.

6. Gevolgtrekking

Onder die invloed van Nietzsche se uitgangspunte dat konsepte nie interpretasies van die realiteit is nie, maar metafore, en dat “logika” middele is waarmee ons die realiteit en “waarheid” skep, bied De Man 'n betekenisvorming aan wat nie epistemologies-stabiel plaasvind nie, maar binne onbeslistheid.

De Man bied nie 'n ingeperkte betekenisvorming aan nie. Wat hy wel aanbied, is 'n “logiese argumentasie” om uit te kom by die stelling wat hy wil maak, naamlik dat betekenisvorming deur blindheid plaasvind. Daarom Norris (1985:77) se aanspraak dat De Man van die protokol van logiese argumentasie gebruik maak.

Deur logiese argumentasie kom hy uit by die bevinding dat logiese argumentasie nie 'n rol in betekenisvorming kan speel nie! Dit kom aanvanklik voor of hy sy eie teorie dekonstrueer, maar deur hierdie dekonstruering van sy eie teorie bewys hy eintlik sy eie teorie: dat net mislesings kan bestaan! Insig vind hier deur sy eie blindheid plaas en hy bewys sy eie aforisme:

Critics' moments of greatest blindness with regard to their own critical assumptions are also the moments at which they achieve their greatest insight (De Man, 1971:109).

Die teenstrydigheid tussen betekenis en uiting vorm 'n konstituerende deel van sy logika. Blindheid vorm dus op 'n ironiese manier deel van die betekenisvorming en die onderlinge afhanklikheid van interpretasie en teks word hierdeur bevestig. De Man se hele benadering van insig deur blindheid is intens ironies, en lynreg teen die gewone tradisionele logika. Sy uitgangspunt is gebaseer op 'n onsekerheidsbeginsel, op onbetroubaarheid, omdat daar geen gerusstellende duidelikheid lê in die retoriese dimensie nie. Hierdie retoriese dimensie vorm die basis van die literêre teks wat ondersoek word, sowel as van die middel (taal) waardeur die ondersoek gedoen word. Die onsekerheidsbeginsel staan sterk voorop omdat die bewering dat 'n kritiese teks onbetroubaar is, self onbetroubaar is omdat van linguistiese middele gebruik gemaak word om by daardie gevolgtrekking uit te kom. Binne hierdie “spel van onbetroubaarheid” is dit verstaanbaar dat daar baie “blinde foute” kan ontstaan, en is dit heerlik ironies dat insig juis uit hierdie blindheid na vore kan tree. Die leser is 'n ironiese leser, want hy besef self sy interpretasie lê binne die retoriese dimensie, wat beteken dat sy interpretasie nie

finaal kan wees nie: daar is altyd nog iets, iets wat hy misgelees het; hy het gesien, maar nie gesien nie. Die leser staan binne 'n linguistiese beweging wat hy nie altyd kan beheer nie. Goodheart (1984:133) sê:

The deconstructive critic is a philosopher 'manque', committed as he is to truth or logic, which he nevertheless declares to be impossible because of the tropological nature of all discourse.

Daar is altyd nog iets wat hy misgelees het.

Bibliografie

- Bloom, H. 1975. *A map of misreading*. New York : Oxford University Press.
- Culler, J. 1989. Paul de Man's contribution to literary criticism and theory. In: Cohen, Ralph. *The future of literary theory*. New York & London : Routledge.
- Degenaar, J. 1990. Intertekstualiteit. In: *Onder andere*. ALV-publikasiereeks 4. Pretoria : Universiteit van Suid-Afrika.
- De Man, Paul. 1971. *Blindness and insight: Essays in the rhetoric of contemporary criticism*. New York : Oxford University Press.
- De Man, Paul. 1975. Action and identity in Nietzsche. *Yale French Studies*, 52:16-30, Fall.
- De Man, Paul. 1979. *Allegories of reading: Figural language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven & London : Yale University Press.
- De Man, Paul. 1988a. The resistance to theory. In: Newton, K.M. *Twentieth-century literary theory. A reader*. London & Hampshire : Macmillan.
- De Man, Paul. 1988b. Semiology and rhetoric. In: Selden, R. *The theory of criticism*. London & New York : Longman.
- Gearhart, S. 1983. Philosophy before literature: Deconstruction, historicity and the work of Paul de Man. *Diacritics*, 13(4):63-81.
- Goodheart, Eugene. 1984. *The sceptic disposition in contemporary criticism*. Princeton : Princeton University Press.
- Hartman, G.H. 1980. *Criticism in the wilderness*. New Haven & London : Yale University Press.
- Leitch, Vincent B. 1983. *Deconstructive criticism: An advanced introduction*. New York & Oxford : Columbia University Press.
- Lentricchia, Frank. 1980. *After the New Criticism*. London : The Athlone Press.
- Nietzsche, F. 1922. *Gesammelte Werke*. Band 5. Munich : Musarion Verlag.
- Norris, Christopher. 1985. *The contest of faculties*. London & New York : Methuen.
- Spivak, G.C. 1981. Sex and history in *The Prelude*. *Texas Studies in Literature and Language*, 23:357.
- Stockenström, Wilma. 1991. *Abjater wat so lag*. Kaapstad : Human & Rousseau.
- Van Zyl, Ia. 1991. Abjater se ironie ontwyk. *Die Republikein*, 14(111):7.